

دانشگاه پیام نور

دانشکده ادبیات و علوم انسانی
گروه زبانشناسی و زبانهای خارجی

عنوان پایان نامه:

بررسی برخی اشارات آیات قرآن از منظر معنی شناسی شناختی

نگارش:

سهیلا نوروزی

استاد راهنما:

جناب آقای دکتر بهزاد برکت

استاد مشاور:

سرکار خانم دکتر بلقیس روشن

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد

در رشته زبانشناسی همگانی

آبان ۱۳۸۷

تقديم

:

مقدم

تقدیر و تشکر

با سپاس فراوان از زحمات استاد راهنما جناب آقای دکتر بهزاد برکت که بی شک بدون راهنمایی های راهگشای ایشان این کار به سرانجام نمی رسید.

با سپاس فراوان از استاد گرامی سرکار خانم دکتر بلقیس روشن که اندیشه اولیه این پایان نامه از میان رهنمودهای گرانمایه ایشان شکل گرفت.

چکیده

عنوان این پایان نامه بررسی برخی اشارات آیات قرآن از منظر معنی شناسی شناختی می باشد. معنی شناسی شناختی را باید اوج تفکر معنی شناختی معاصر و بخشی از زبان شناسی شناختی دانست. معنی شناسان شناختی به بررسی ارتباط میان تجربه، نظام ادراکی و ساختار معنایی که به وسیله زبان کدبندی شده، می پردازند. به طور کلی آنها نمود دانش یا ساختار ادراکی، ساخت معنا یا همان مفهوم سازی و الگوسازی ذهن انسان را بررسی می کنند. این پایان نامه می کوشد با توجه به آیات قرآن و از دیدگاه معنی شناسی شناختی، به خواننده این امکان را بدهد تا هرچه بیشتر به مفاهیم قرآن بیندیشد. معنی شناسی شناختی برخوردار از الگوها و ابزارهای شناختی متعدد است که از جمله می توان به طرح واره های تصویری، فضاهای ذهنی، تعبیر صحنه و زاویه توجه اشاره کرد. با توجه به یافته های این پایان نامه، آیات قرآن نه تنها دارای ویژگی استعاری، مجازی و لایه ای بوده بلکه سرشار از مفاهیم شناختی شگفت انگیز نیز می باشد یعنی هر آیه بیش از یک مفهوم شناختی دارد. در این تحقیق نگارنده به طور تصادفی، چندین سوره از قرآن کریم را انتخاب کرده، تا از طریق تفاسیر شناختی الگوهایی چون طرح واره ها، فضای ذهنی و شرح صحنه زمینه تأمل تازه ای در این آیات را فراهم آورد. این مقاله می کوشد نشان دهد که تحلیل تعابیر قرآن از دیدگاه شناختی، به عنوان یکی از شیوه های فهم قرآن، امکانی برای درک تعابیر بدیع و مفاهیم عمیق آیات قرآن است.

کلید واژه: آیات قرآن، مفاهیم شناختی، طرح واره های تصویری، فضای ذهنی

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	پیشگفتار
۴	فصل اول: کلیات
۵	۱-۱ مقدمه
۶	۲-۱ طرح مسأله
۶	۳-۱ سؤالات تحقیق
۷	۴-۱ فرضیه های تحقیق
۷	۵-۱ اهداف تحقیق
۷	۶-۱ قلمرو تحقیق
۸	۷-۱ روش و مراحل تحقیق
۹	۸-۱ مفاهیم کلیدی تحقیق
۱۱	فصل دوم: ملاحظات نظری و پیشینه تحقیق
۱۲	۱-۲ مقدمه
۱۲	۲-۲ کلیات تفاوت زبانشناسی شناختی با صورت گرایبی و نقش گرایبی
۱۵	۳-۲ زبانشناسی شناختی
۱۹	۴-۲ علوم شناختی
۲۰	۵-۲ معنی شناسی شناختی
۲۴	۶-۲ شرح مختصری از نظریه های مهم در معنی شناسی شناختی
۲۷	۷-۲ تمهیدات شناختی مهم در معنی شناسی شناختی
۳۵	۸-۲ پیشینه تحقیق
۳۷	۹-۲ خلاصه مطالب
۳۸	فصل سوم: بررسی آیات قرآن کریم از منظر معنی شناسی شناختی
۳۹	۱-۳ مقدمه
۴۰	۲-۳ سوره مبارکه بقره

۸۵	۳-۳ سوره مبارکه آل عمران
۱۰۷	۴-۳ سوره مبارکه اعراف
۱۲۶	۵-۳ سوره مبارکه لقمان
۱۳۳	۶-۳ سوره مبارکه سجده
۱۳۹	۷-۳ سوره مبارکه احزاب
۱۵۰	۸-۳ سوره مبارکه طه
۱۶۲	۹-۳ خلاصه مطالب
۱۶۳	فصل چهارم: تجزیه تحلیل داده ها و نتیجه گیری
۱۶۴	۱-۴ مقدمه
۱۶۴	۲-۴ بخش مربوط به مصادیق تمهیدات شناختی سوره ها
۱۷۵	۳-۴ مقایسه سوره ها از لحاظ مکی و مدنی
۱۷۷	۴-۴ بررسی آماری یافته های تحقیق
۱۸۳	۵-۴ نتیجه گیری
۱۸۵	پیشنهادات تحقیق
۱۸۶	منابع فارسی
۱۸۸	منابع انگلیسی
۱۹۰	پیوستها
۲۱۳	واژه نامه فارسی به انگلیسی
۲۱۸	واژه نامه انگلیسی به فارسی

پیشگفتار

پیشگفتار

آیات قرآن کریم برخوردار از لایه های متعددی است که حامل معانی باطنی، مجازی، استعاری، کنایی و... می باشد. این آیات سرشار از ویژگیها و تنوع و بدعتهاست، آنچنان که ذهن انسان را با تک تک کلمات و اشارات آشکار و پنهان موجود در معنا و مفهومش درگیر می کند. انتخاب کلمات به کار رفته در جملات و عبارات قرآنی کاملاً حساب شده است. تناسب معنوی کلمات با یکدیگر رعایت شده تا از لحاظ مفهومی نیز بافت منسجمی به وجود آید. یکی دیگر از ویژگی های فنی قرآن این است که کلمه هم در رساندن معنا ضروری بوده و هم؛ آهنگ را قوام می بخشد و هر دوی این وظایف، در یک سطح انجام می گیرد و هیچ کدام بر دیگری برتری نمی یابد. [۱۹ : ۱]

زبانشناسی شناختی، حوزه ای است که ارتباط بین زبان، ذهن و تجربه فیزیکی یا اجتماعی بشر را بررسی می کند. در ابتدا زبانشناسان شناختی کارشان را با توصیف زبان و تمرکز روی مجموعه خاصی از پدیده ها شروع کردند. یکی از فرضیات اساسی و مشترک این محققین آن است که معنی باید در کانون اصلی مطالعه زبان قرار گیرد. [۵۶: ۱۷۹-۱۷۷] معنی شناسی شناختی را باید اوج تفکر معنی شناختی معاصر و دستاورد سترگ مجموعه تلاشهای جریانهای متعدد در زبانشناسی معاصر دانست. این دانش جدید با توجه به توانایی ها ادراکی و شناختی اش، هر زبانشناس نوپا را وسوسه می کند تا با کاربست آن در حوزه مورد علاقه خود، بخشی از توانایی های زبانشناسی شناختی را محک بزند. نگارنده نیز با توجه به علاقه خود کوشیده است با بررسی این توانایی ها در آیات قرآن کریم، میزان صدق آنها را در این آیات بررسی کند، تا شاید به این ترتیب گامی در جهت شناخت بیشتر و عمیق تر معانی و مفاهیم آیات ناب قرآن، برداشته شود. امروزه باید همه حیطه های علمی مرتبط و مؤثر را به خدمت قرآن و تفکر دینی فراخواند و از دستاوردهای آنها در تحلیل این کتاب آسمانی سود جست. معنی شناسی شناختی یکی از این حیطه ها، و شاید از مهمترین آنها است. این دانش از چند جهت در حوزه علوم اسلامی و تفسیر قرآن اهمیت دارد:

نخست آنکه زمینه ای برای تدبیر در آیات قرآن است که در خود این کتاب شریف به آن تأکید شده است.

أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَى قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا (محمد ۲۴)

آیا به آیات قرآن نمی اندیشند؟ یا مگر بر دلهایشان قفلهایی نهاده شده است؟

مرحوم طریحی در ماده ثور روایتی را در این باره نقل نموده است:

من اراد العلم فليثور القرآن، هرکس علم بخواهد، در قرآن بحث کند. قرآن علم ویژه‌ای را در بردارد که بشر نمی‌تواند آن را از جای دیگری به دست بیاورد. بی‌تردید سود جستن از ابزارها و دانش‌های جدید، نوعی تدبر روشمند در آیات این کتاب آسمانی است، و در جهت تأمل راهی برای رسیدن به معانی و نکات نهفته در آیات می‌باشد. دانش معنی‌شناسی شناختی، در رسیدن به بخشی از این نکات کارایی لازم را دارد و زمینه‌ساز تأمل در آنهاست.

دوم، می‌توان به کمک مفاهیم شناختی موجود در آیات الهی، قرآن را همان‌گونه که هست، تحلیل کرد. این ابزار به انسان کمک می‌کند تا حدی به اسرار مفاهیم قرآنی دست یابد.

سوم، زبان‌شناسی شناختی در تبیین اختلاف تعبیر، توانایی‌هایی بسیاری دارد. دستاورد آن برای تفسیر بسیار مهم است؛ چراکه خطای بسیاری از تحلیلهای ادبی را نشان می‌دهد و افق دید مفسر را به جاهایی می‌کشاند که بدون این دانش، امکان دسترسی به آنها میسر نیست.

و چهارم اینکه، به کمک این دانش می‌توان آیات قرآن را به استناد خود آیات در ساختار متن تحلیل کرد. [۲۱ : ۴-۲]

این تحقیق سر آن دارد تا با استناد به مجموعه‌ای از مفاهیم شناختی، تا حدی شیوه مفهوم‌سازی آیات قرآن و نیز اشارات آن را در توصیف موقعیت‌های گوناگون مشخص کند.

فصل اول کلیات

۱-۱ مقدمه

قرآن کریم دارای سطوح و لایه‌های متنوع عرضی و طولی و عمقی است. معارف اسلامی همواره به بهره‌گیری از همه سطوح و لایه‌های معنایی قرآن، تأکید دارد. در هر دوره ابزار و وسایلی در دست دانشمندان و پژوهشگران مطالعات قرآنی وجود دارد که با کمک آنها، فضاهاى جدیدی کشف و استخراج می‌شوند. دوره معاصر از جمله به یاری روش‌های نقد ادبی، زبانشناسی و معنی‌شناسی، ابزارهای جدید و متفاوتی را در اکتشاف گوهر دریای بیکران قرآن فرا روی ما نهاده است. از این میان معنی‌شناسی، جایگاهی خاص دارد و شاید بیش از همه به کار مطالعات قرآنی بیاید، آنچه مهم است ایجاد نسبت قابل قبول میان این حوزه‌ها با مطالعات قرآنی و فرهنگ اسلامی است. این پژوهش تلاشی است برای استفاده از مفاهیم پایه معنی‌شناسی شناختی برای فهم عمیق‌تر آیات قرآن. باید افزود تا به حال اشارات قرآنی، از منظر معنی‌شناسی شناختی، موضوع بررسی و تحقیق نبوده، از این رو پایان نامه حاضر نه تنها می‌تواند به نتایج مفید و تازه‌ای در ارتباط با اشارات موجود در قرآن کریم منجر شود، بلکه زمینه‌ای را فراهم می‌کند که معنی‌شناسی شناختی، قابلیت عملکرد خود را در حوزه بررسی مفاهیم دینی ارزیابی کند. البته مطالعات قرآنی متنوعی در حیطه زبانشناسی، در قالب نمونه‌های گوناگون به انجام رسیده است. در این پژوهش تلاش می‌کنیم تا با بررسی برخی از سوره‌های قرآن کریم شامل بقره، آل عمران، اعراف، طه، لقمان، احزاب و سجده از منظر معنی‌شناسی شناختی (به عنوان بخشی از زبانشناسی شناختی) و برخی از مفاهیم ادراکی و دستاوردهای مبتنی بر این نظریه از جمله طرح واره‌ها (حجمی، قدرت و حرکت) فضاهاى ذهنی، زاویه دید و کانون توجه؛ تا حدودی به اسرار مفهوم‌سازی‌های قرآنی دست یابیم، چراکه دقت در تعبیر و مفاهیم این کتاب آسمانی، تنها راهی است که می‌تواند دریچه‌ای از اقیانوس معارف نهفته در آن را به روی بشر بگشاید.

مکتب زبانشناسی شناختی^۱ در دهه ۱۹۷۰، تحت تأثیر نظرات و یافته‌های علوم شناختی^۲ از جمله روانشناسی شناختی وارد حوزه زبانشناسی شد. در اوایل دهه ۱۹۹۰، پژوهشهای گسترده‌تری در حوزه زبانشناسی شناختی سراسر اروپا و آمریکای شمالی را فراگرفت و گروهی از محققین بین‌المللی خود را زبانشناس شناختی نامیدند. زبانشناسی شناختی، دارای بخشهای متنوعی و گسترده‌ای بوده که یکی از آنها معنی‌شناسی شناختی است. به اعتقاد معناشناسان شناختی، معنی مبتنی بر

1. Cognitive linguistics
2. Cognitive sciences

ساختهای ذهنی و ادراکی می باشد و باید به گونه ای مطالعه شود که انسان به کار برده و درک می کند [۵۵: ۱].

در فصل حاضر، نمایی از چارچوب و پیکره تحقیق با عناوین طرح مسئله، سؤالات تحقیق، فرضیه های تحقیق، اهداف تحقیق، قلمرو تحقیق، مراحل و روش تحقیق و مفاهیم کلیدی تحقیق ارائه خواهد شد.

۱-۲ طرح مسئله

نگرش های مسلط در زبانشناسی نظری؛ که هرکدام طرفداران قابل ملاحظه ای دارند عبارتند از: زبانشناسی صورتگرا، زبانشناسی نقشگرا و زبانشناسی شناختی. از دیدگاه زبانشناسی صورتگرا؛ زبان نظامی ساخت بنیان و ریاضی گونه است. زبانشناسی نقشگرا، زبان را نظامی برای ایجاد ارتباط می داند و زبانشناسی شناختی زبان را نظامی شناختی می داند [۹: ۹]. در این تحقیق برآنیم تا مصادیق مواردی از دستاوردهای معنی شناسی شناختی را در آیات قرآن کریم جستجو کنیم. به نظر می رسد که معنی شناسی شناختی عرصه مناسبی برای بررسی این معانی باشد زیرا بنیانگذاران آن از جمله لیکاف معتقدند که معنی باید برخوردار از اصولی باشد که بتواند معانی صریح، ضمنی، مجازی، استعاری و حتی بافتی را مورد مطالعه قرار دهد [۱۵: ۳۶۶]. پس می توان در تحلیل آیات قرآن از آن سود جست. تردیدی نیست که عظمت کلام الهی در حدی است که امکان درک تام و تمام آن از عهده انسان خارج است، با این همه به اعتقاد ما، معنی شناسی شناختی قرآن؛ به یک معنا می تواند تلاشی برای دست یافتن به نقشه شناختی این کتاب آسمانی باشد. معنی شناسی شناختی به استناد برخی مفاهیم بنیادی اش چون طرح واره های تصویری، فضاها، ذهنی، شرح صحنه و فرایندهای دیگری که زیر مجموعه این مفاهیم به حساب می آیند، قادر است ما را به دریافت های جالب توجه و حتی بدیعی از اشارات قرآنی رهنمون سازد.

۱-۳ سؤالات تحقیق

بررسی الگوهای موجود در معنی شناسی شناختی در آیات قرآن کریم، نگارنده را ابتدا با چند پرسش عمده مواجه کرد. این پرسشها عبارتند از:

- ۱- آیا آیات قرآن برخوردار از ساخت های بنیادین مورد نظر معنی شناسی شناختی از جمله طرح واره های تصویری، فضاها، ذهنی و تعبیر صحنه می باشند؟
- ۲- آیا امکان ردیابی این ساخت های بنیادین در آیات قرآنی وجود دارد؟

۳- آیا در حدود بررسی این پایان نامه می توان شیوه های مسلط این ساخت های بنیادین در آیات قرآن را تشخیص داد؟

۴- آیا در حدود رویکرد معنی شناختی این پایان نامه؛ می توان به تفاوتی در محتوا و شکل سوره های مکی و مدنی قایل شد؟

۴-۱ فرضیه های تحقیق

۱- آیات قرآن برخوردار از ساخت های بنیادین مورد نظر معنی شناسی شناختی از جمله طرح واره های تصویری، فضاهای ذهنی و تعبیر صحنه می باشند.

۲- امکان ردیابی این ساخت های بنیادین در آیات قرآنی وجود دارد.

۳- در حدود بررسی این پایان نامه می توان شیوه های مسلط این ساخت های بنیادین در آیات قرآن را تشخیص داد.

۴- در حدود رویکرد معنی شناختی این پایان نامه؛ می توان به تفاوتی در محتوا و شکل سوره های مکی و مدنی قایل شد.

۵-۱ اهداف تحقیق

اهداف ما در تحقیق حاضر به شرح زیر می باشند:

۱- درک دقیق تر ساختارهای بیان اشارات و آیات قرآن به استناد معنی شناسی شناختی

۲- فراهم آوردن زمینه های فهم عمیق تر آیات قرآن با تکیه بر معنی شناسی شناختی

۳- تحقق بخشی از قابلیت های معنی شناسی شناختی به استناد آیات قرآن کریم

۶-۱ قلمرو تحقیق

حوزه این تحقیق بررسی برخی از آیات قرآن کریم از منظر معنی شناسی شناختی است. پس از انتخاب آیاتی از قرآن کریم به روش تصادفی و با توجه به اشارات آنها در تفاسیر معتبر؛ تمهیدات و الگوهای شناختی موجود در آیات، از منظر معنی شناسی شناختی مورد بررسی قرار می گیرد. در این تحقیق جهت درک بهتر مضامین آیات قرآن کریم از تفاسیر مختلف، به خصوص تفسیر نمونه آیت الله ناصر مکارم شیرازی بهره فراوان شده است. تفسیر نمونه از طرفی به جهت روانی زبان و شیوایی محتوا، از طرف دیگر به این جهت که مخاطب عام را مدنظر دارد (بی آنکه از ارزش و عمق بحثها کاسته شود) مورد نظر و استفاده ما می باشد.

۱-۷ روش و مراحل تحقیق

از آنجا که این پایان نامه در چارچوب اندیشه معنی شناسی شناختی تدوین شده است، نگارنده همواره تلاش نموده تا با استناد به تفاسیر معتبر؛ برای تشخیص اشارات آیات مورد بررسی و آنگاه بهره گیری از مبانی و روشهای بررسی معنی شناسی شناختی؛ جهت تبیین ویژگی های مفهومی این اشارات و در نهایت مقوله بندی ویژگی های به دست آمده براساس ساخت ها و فرایندهای مفهومی بنیادی در معنی شناسی شناختی، کار را به پیش ببرد. از این رو بررسی های صورت گرفته فارغ از تأثیر چارچوب ها و آرای دیگر معنی شناسان بوده است. در انجام تحقیق، از روش تحلیل محتوا استفاده شده است که در این روش واحد مطالعه؛ سوره و مقوله مورد مطالعه؛ مجموعه همگن معناشناسی می باشد. پس از انتخاب آیاتی از قرآن کریم به روش تصادفی، اشارات آنها در تفاسیر معتبر یافت می شود تا با بهره گیری از مبانی معنی شناسی شناختی، مورد بررسی قرار گیرد. معنی شناسی شناختی؛ سرشار از الگوها و مفاهیم شناختی است که ما در این پژوهش تنها به تعدادی از الگوها و تمهیدات شناختی می پردازیم.

پس از بیان کلیات در فصل حاضر، در فصل دوم به شرح مختصری از معنی شناسی شناختی و ساختهای بنیادین آن می پردازیم آنگاه در فصل سوم تمهیدات شناختی مورد نظر را در آیات قرآن کریم جستجو می کنیم و سپس در فصل چهارم عصاره یافته های موجود در سازه های بنیادی را بررسی می کنیم. در نمونه های انتخابی، چنانچه موضوعی در آیات تکراری باشد از بررسی مجدد آن خودداری شده است. در این تحقیق جامعه آماری تعداد کل سوره های قرآن کریم و روش نمونه گیری، تعدادی از آیات قرآن کریم می باشد. روال کار، مبتنی بر هدف و در جهت درک انواع مفاهیم شناختی در آیات قرآن و فهم ساختار آنها است. آیات انتخاب شده، از سوره های بقره، آل عمران، سجده، لقمان، طه، اعراف و احزاب می باشد که از منظر شماری از مهم ترین مفاهیم و تمهیدات شناختی، شامل فضاهای ذهنی، طرح واره های تصویری، زاویه توجه و شرح صحنه بررسی می شوند. شیوه ی بررسی ما الزاما بر تک تک آیات متمرکز نمی شود بلکه نوعا به مجموعه ای از آیات که یک بافت^۱ را تشکیل می دهد، توجه می کند. این شیوه که در تفسیر نور هم دنبال شده، امکانات عملی تر و وسیع تری برای فعالیت در حوزه ی مطالعاتی ما فراهم می کند، هر چند؛ چنانکه گفته شد به خصوص از تفسیر نمونه ی آیت الله مکارم شیرازی برای درک بهتر آیات استفاده کرده ایم. در ترجمه آیات، منبع ما؛ ترجمه دکتر محمد مهدی فولادوند می باشد.

۱-۸ مفاهیم کلیدی تحقیق

اصلی ترین مفاهیم تحقیق حاضر با عنوان بررسی برخی اشارات آیات قرآن از منظر معنی شناسی شناختی به قرار زیرند:

طرح واره تصویری

طرح واره ها الگوهای ادراکی و پیش مفهومی اند که می توان آنها را به حوزه های انتزاعی و مجرد نیز تعمیم داد، یعنی انسان با ایجاد ساختهای مفهومی بنیادی، برای اندیشیدن به موضوعات انتزاعی، از آنها بهره می جوید [۵۴: ۳۰۸]. طرح واره تصویری دارای انواع مختلفی است از جمله:

طرح واره حرکت

طرح واره حرکت یک طرح واره تصویری است که درگیر حرکت فیزیکی و استعاره ای از مکانی به مکان دیگر بوده و شامل یک نقطه شروع، هدف و مجموعه ای از نقاط میانی می باشد [۴۶: ۱۱۴].

طرح واره حجمی

طرح واره حجمی یک طرح واره تصویری است که درگیر مرز فیزیکی و استعاری در محیط است. طرح واره حجمی دارای ویژگیهای متعددی می باشد، از جمله اینکه اشیا می توانند درون محیط، در مرز محیط و یا در مرز بیرونی آن قرار گیرند و در محیط موردنظر، نیروهای فراوانی وجود دارد [۴۶: ۲۳].

طرح واره قدرت

طرح واره قدرت، طرح واره ای است که مقابل یک مانع فیزیکی یا استعاره ای قرار می گیرد. یعنی باید شرایطی را در نظر گرفت که در برابر حرکت، نیروی مقاومت یا سدی قرار گرفته باشد [۴۹: ۹۰].

فضاهای ذهنی

فضاهای ذهنی، الگوهای شناختی اند که برای معرفی پدیده ای به کار می روند. این ساختارهای شناختی در ذهن مخاطبان به طور کامل وجود دارد [۴۳: ۱].

شرح صحنه

سخنگویان زبان در مواجهه با هر رویدادی می‌توانند نقطه شروع، پایان و وقایع جزئی و شرکت کنندگان را شناسایی کنند. بنابراین با توجه به چگونگی انتخاب گوینده از عناصر صحنه، یک ساخت منطقی ذهنی، می‌تواند به صورتهای مختلفی بیان شود [۳۲۹: ۵۴].

زاویه توجه

بازتاب اهمیتی است که معنی شناسان شناختی برای نقش شاهدان یک صحنه قایل اند، شاهدانی که زاویه دیدی را بر می‌گزینند و عناصری را برای نشان دادن کانون توجه خود انتخاب می‌کنند [۲: ۵۳].

در فصل حاضر، به معرفی ساختار پایان نامه پرداختیم تا مقدمه ای را برای فصل دوم که فصل ملاحظات نظری و پیشینه تحقیق است، فراهم کنیم.

فصل دوم
ملاحظات نظری و پیشینه تحقیق

۱-۲ مقدمه

فصل حاضر در محدوده حوزه بحث بر آن است تا با بررسی معنی شناسی شناختی به عنوان بخشی از زبانشناسی شناختی، تا حدودی به تبیین جایگاه این حوزه در زبانشناسی پردازد و به این ترتیب مقدمه ای را برای نحوه کاربرد الگوهای شناختی، در آیات قرآن کریم فراهم کند.

۲-۲ کلیات تفاوت زبانشناسی شناختی با زبانشناسی صورت گرا و

زبانشناسی نقش گرا

با توجه به نگرشهای مختلفی (صورت گرایی، نقش گرایی و شناختی) که در زبانشناسی نظری وجود دارد در ابتدا، خلاصه ای از باورهای نقش گرایی و صورت گرایی مطرح می شود و سپس به توصیف زبانشناسی شناختی پرداخته می شود.

زبانشناسی نقش گرا: زبانشناسی نقش گرا در دهه ۱۹۷۰ شروع به توسعه یافتن کرد و زبانشناسانی چون جان بابی، برنالد کامری، جان هایمن، پول هاپر، ساندرام تامسپون و تام گیون در این راه گام نهادند. باور اصلی آنها براساس اصول توضیحی قرار داشت که زبان را به عنوان سیستم ارتباطی مربوط به ذهن تلقی می کرد [۴۷:۱۱].

از دیدگاه گیون؛ ضرورت طرح مفهوم نقش و نتیجتاً تبیین نقش باید در مطالعه پدیده ها، مورد توجه قرار گیرد. به بیانی دیگر، نیازهای ارتباطی باعث پدید آمدن نحواند و زبانشناسان می بایست در جستجوی همگانی های کلامی و ارتباطی باشند نه همگانی های نحوی و صوری. چراکه شواهد زبانی فراوانی برای مقدم بودن نقش ارتباطی زبان و سرچشمه گرفتن نحو و صورت از آن وجود دارد که عبارتند از:

۱. شواهد تحول تاریخی زبان
۲. مراحل زبان آموزی کودک (زبان اول)
۳. مراحل زبان آموزی زبان دوم در بزرگسالان
۴. ویژگیهای گونه محاوره ای در مقابل گونه نوشتاری زبان و خصوصیت زبانهای آمیخته و تحول آنها به صورت زبانهای آمیخته مادری

وی شواهد فراوانی ارائه کرده است که بسیاری از ساختهای مرکب در زبانهای دنیا حاصل ترکیب ادغام ساختهای گسسته و هم عرض در دوره های پیشین زبانهاست [۴۵: ۳۳]. بنابراین از دیدگاه

گیون و دیگر نقش گرایان، نحو نسبت به نقش ارتباطی زبان مقوله ای ثانوی است و به این ترتیب مطالعه واقعی زبان می بایست از مطالعه نقش ارتباطی آن آغاز شود. در نقش گرایی داده های زبانی معمولاً در بافت موقعیتی یا غیرزبانی و بافت زبانی خود مورد بررسی و توصیف قرار می گیرند و به عنوان داده های مستقل و بافت زدوده نیستند و یافته های آنها با توجه به مطالعات آماری پدیده مورد نظر، یا به تعبیری با استناد به شم زبانی گروهی از اهل زبان و نیز گاه با مطالعه رده شناسی آن پدیده، یعنی در سطح وسیعی از زبانهای هم خانواده و غیرخانواده حاصل می گردد. نقش گرایان با ادعای صورت گرایان که زبان از حوزه های مستقلی تشکیل شده است، مخالفند. باید تأکید کرد که اصلی ترین وظیفه زبان ایجاد ارتباط است و از این رو به حضور نقش زبانی، کاربردشناسی، کلامی گفتمانی به عنوان بخشهای لاینفک دانش زبانی و نتیجتاً طرد تفکر استقلال و خود مختاری زبان تأکید می شود. افراطی ترین گونه نقش گرایی، دستور پیدایشی است که توسط پول هاپر مطرح شده است. این دستور قطب مخالف صورت گرایی می باشد. در این رویکرد علاوه بر اینکه نقش ارتباطی عمده ترین مشخصه زبان محسوب می شود؛ دستور، پدیده ای ثابت و پایدار نیست و در بافت موقعیتی (غیر زبانی) و در کلام (گفتمان)، پیدایش و تجلی می یابد. بنابراین بافت موقعیتی و حوادث جهان بیرون، تعیین کننده هیأت و صورت مقوله های زبانی هستند [۹: ۴۲-۴۱].

زبانشناسی صورتگرا

" در نگرش صورت گرایی به زبان، دانش ساخت ها و قواعد زبان حوزه مستقلی را تشکیل می دهد که از دیگر فرآیندهای ذهنی انسان، از قبیل اندیشیدن، یادآوری و استدلال، جداست. از سوی دیگر، حوزه های درونی زبان، یا سطوح تحلیل زبان از قبیل واج شناسی، نحو و معنی شناسی نیز مستقل از یکدیگرند" [۳۶۴:۱۵]، یعنی آنها که صورت را بر معنا مقدم می دانند معتقدند که زبان نظامی است کلی که در ذهن اهل زبان وجود دارد و آنچه که صورت عینی و ملموس دارد گفتار می باشد که در واقع کاربرد این نظام است. این زبانشناسان وجود نشانه های صوری و روساختی را به عنوان وسیله و ابزار درک جملات می شناسند و معتقدند که دستور زبان باید جنبه صوری داشته باشد. این گروه از زبانشناسان بر ضرورت تفکیک صورت از نقش و پافشاری بر استقلال و خودمختاری حوزه صورت به مثالها و شواهد متعددی از زبانهای مختلف استناد می کنند که ظاهراً تبیین نقشی نمی توان برای آنها ارایه داد. آنها معتقدند که زبانشناس باید به طور عینی و نظاممند داده های قابل مشاهده را مورد بررسی قرار دهد و دستور زبان باید از خلال توده ای از اطلاعات گردآوری شده زبانی و بدون توجه به معنا استنتاج شود. درحالیکه گروهی دیگر از این زبانشناسان

روی کفه معنی بیش از صورت تکیه می کنند و معتقدند که همیشه صورت نمی تواند تمامی نقشها را برساند. بارزترین نگرش صورت گرا را به زبان می توان دستور زایشی چامسکی دانست که درباره زبان و شناخت، دیدگاه خاصی را مطرح می سازد [۹: ۶۵-۳۷].

چامسکی بیان می کند: "زمانی که کودک در معرض داده های یک زبان قرار می گیرد، می تواند با فعال کردن مفاهیم ذاتی و زیستی زبان خود، صورت آن زبان را دریابد. به عبارت دیگر قوه نطق، موهبتی ذاتی و زیستی است. هنگامی که ذهن و مغز، در معرض داده های زبانی خاص قرار می گیرد دانش زبانی آن زبان خاص شکوفا می شود، یعنی تجربه و مشاهدات زبانی را به نظامی از دانش زبانی مبدل می سازد" [۴۰: ۳-۲].

زبانشناسی شناختی: می توان مدعی شد که زبانشناسی شناختی نوعی زبانشناسی نقش گراست زیرا از حوزه ی نگرش صورت گرا به زبان دور می شود و در حوزه ی نگرش نقش گرا به زبان قرار می گیرد اما میان زبانشناسی نقش گرا و زبانشناسی شناختی تفاوت هایی وجود دارد که باعث جدایی آنها از یکدیگر می شود و آن مردود دانستن تمایزی است که فردینان دوسوسور میان زبانشناسی درزمانی و همزمانی قایل شده است. به اعتقاد این دسته از زبان شناسان، توجه نکردن به تغییراتی درزمانی که در زبان صورت گرفته است، به نادیده گرفتن شواهدی می انجامد که در درک کاربردهای امروزی یک زبان دخیل اند [۱۵: ۳۶۶]. زبانشناسان شناختی در ابتدا؛ کارشان را با توصیف زبان و تمرکز روی مجموعه خاصی از پدیده ها شروع کردند. یکی از فرضیات اساسی و مشترک این محققین آن است که معنی باید در کانون اصلی مطالعه زبان قرار گیرد. از این رو مطابقت بین معنی و صورت، موضوع اصلی تجزیه و تحلیل زبانی است [۴۷: ۴]. چامسکی هدف اصلی زبانشناسی نظری را دستیابی به ویژگی های دانش زبانی ذاتی و زیستی و توصیف زبانهایی که از آن سرچشمه گرفته اند؛ می داند و مدعی شده معرفی دستور زایشی نخستین تحول عمده در این راستا بوده است. علاوه بر آن، مسیر پژوهشی که بعد از این مرحله به وجود آمد، یکی از عواملی بود که به پیدایش علوم شناختی منجر شد. علوم شناختی به نگرشی گویند که بخشی از جنبه های ذهن و مغز را متشکل از نظامی از قواعد بدانند، بنابراین هدف دستور زایشی شناخت ماهیت و منشا نظام دانش، باور و ادراک بوده که این مهم با بررسی و مطالعه دقیق زبان بشر میسر گردیده است [۴۰: ۵-۲].

اکنون با توجه به چارچوب نظری این تحقیق به شرح زبانشناسی شناختی و به ویژه معنی شناسی شناختی می پردازیم.